

Новиков А. О.,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

РОМАН ОКСАНИ ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»: ОСНОВНІ ТЕМИ І ОБРАЗИ

Анотація. У статті висвітлюються основні проблеми, порушені в романі Оксани Забужко «Музей покинутих секретів», – колективізації початку 30-х і кінця 40-х років ХХ ст. і голодоморів, жертвовної боротьби УПА і зв'язку поколінь, зради і відповідальності за гріхи своїх пращурів, продажності політиків і журналістів; детально аналізуються образи головних і другорядних персонажів.

Ключові слова: колективізація, голодомор, більшовицькі репресії, УПА, зрада, покинуті секрети.

Постановка проблеми. Другий роман Оксани Забужко «Музей покинутих секретів» (2009 рік), на відміну від першого «Польові дослідження з українського сексу» (1994 рік), значно більший за обсягом (832 с.), а головне, за кількістю порушених проблем. Це масштабне художнє полотно, в якому упродовж багатьох десятиліть на прикладі трьох поколінь простежуються основні етапи історії України, в тому числі й ті, які широким загалом ще до кінця не осмислені. Письменниця торкається таких болючих питань, як Голодомор, колективізація, національно-визвольні змагання 40-х років, проводить своїх героїв через непрості часи хрущовської відлиги, добу брежнєвського застою, перші роки незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Музей...», як і «Польові дослідження...», викликав справжній фурор. І не тільки в Україні. Твір перекладено на низку іноземних мов: англійську, німецьку, чеську, польську, російську. Йому присвячено чимало наукових розвідок, рецензій (О. Вох, Л. Давидова, Я. Дубинянська, В. Костюк, Л. Печерських, Я. Поліщук, Т. Тебешевська-Качак та ін.), причому як беззастережно позитивних (Л. Плющ), так і таких, де він піддається нищівній критиці (Є. Кононенко).

Мета статті – проаналізувати основні проблеми, а також головні та другорядні образи в романі О. Забужко «Музей покинутих секретів».

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку критиків, новий роман О. Забужко можна трактувати як сімейну сагу, історичний, соціальний, виробничий, ідеологічний, політичний, любовний чи навіть еротичний роман. Водночас це приклад типового феміністичного твору, оскільки жіноче начало в ньому домінує. З-поміж інших чи не найяскравіше письменниця вимальовує образи трьох своїх героїнь (журналістки Дарини Гоцинської, її подруги художниці Влади Матусевич й упівки Олени Довган), між якими існує певний духовний зв'язок. Їхні художні портрети відзначаються взірцевою бездоганністю, при тому авторка явно симпатизує цим своїм персонажам.

Наскрізним у романі є концепт пам'яті, який реалізується через зв'язок поколінь, а також мотив утрачених секретів, суть яких полягає в тому, що під час лихоліть – більшовицьких репресій, голодоморів – українці змушені були ховати (здебіль-

шого закопувати) свої коштовності, значна частина яких так і залишилась у схованках, оскільки їхні власники давно пішли з життя. Згодом ці скарби поволи стали повертатися українському народові як антикваріат, а також в інших формах (наприклад, новаторською технікою в живописі Влади Матусевич).

Основні події в «Музеї...» розгортаються в першій половині 2004 року, але завдяки спогадам та снам центральних персонажів сюжетна лінія постійно переноситься в минуле – здебільшого в часи Другої світової війни та в повоєнні роки. В центрі уваги три покоління родин Гоцинських і Довганів-Ватаманюків, наймолодші представники яких – Дарина і Адріан – є головними героями твору, що на початку нового ХХІ ст. поєднують свої долі. Цікаво, що одна з цих родин зі східних теренів (з Полтавщини), а інша – з Галичини, що, очевидно, символізує єднання двох частин України. Вперше члени цих родин перетинаються у далекому 1947 році, коли одна з Довганів (Олена), по суті, врятувала від голодної смерті матір і бабцю головної героїні Дарини Гоцинської. Автор спеціально робить акцент на тому, що в повоєнні голодні роки чимало мешканців Наддніпрянщини шукали порятунку в Галичині, де збройний опір націоналістів не дозволив більшовицькій владі остаточно пограбувати селянство. Притому повстанці не чинили перешкод нужденним зі східних областей. Більше того, допомагали всім, чим могли. Це була свідомо й цілеспрямована політика командування УПА. Коли «в Галичину хмарою насунули голодні з Великої України й Бесарабії», головнокомандувач розпорядився відкрити «стратегічний запас іще в німців одбитого збіжжя, так що стало й на поміч голодним» [1, с. 472].

До теми голоду О. Забужко звертається у романі неодноразово, в тому числі й до Голодомору на початку 1930-х років. Один із вояків УПА на псевдо Карий, наприклад, згадує, як у ці страшні часи у них на Слобожанщині «бідарка по селу їздила, збирала трупи по хатах» і навіть були випадки, коли людей ще живими в землю закопували. «Мати ще дихали, – зауважує Карий, – то об'їщик каже – їй один день остався, то що я по неї ще завтра буду їхати? Та так і закопали...» [1, с. 209].

Все це було наслідком колективізації, під час якої селянство обібрали до нитки. Влада ж не тільки не здійснила жодних заходів задля врятування зубожілих, а ще й мала намір у повоєнну добу повторити свій жажливий «експеримент», розповсюдивши його на щойно приєднані західноукраїнські землі, де в ці роки створювалися колгоспи. Селяни, звичайно ж, добре усвідомлювали, яким лихом для них обернеться це примусове об'єднання (був сумний досвід колективізації у Наддніпрянщині), але вдіяти нічого не могли, оскільки в артілі їх заганяли силою: «В серпні, на самі жнива, в найгарячішу пору наскочили гарнізонники, привезли з собою шмірака-українця десь із східних областей, і той, розмахуючи наставленим автоматом,

замкнув усіх мужчин в оборі, поставив довкруги цеп солдатів і заявив – оце доки не впишетеся до колгоспу, ні один живим не вийде! Виходити, з піднесеними догори руками, стали на третій день – як уже почали пити власну сечу. Так постав колгосп імені Молотова. Зібране збіжжя конфіскували, оголосили, що видаватимуть назад тільки тим, хто працює на колгосп, по п'ятдесят грамів за так званий «трудодень». Це була панщина, якої не бачили тут і за «сто літ перед тим, за небіжки Австрії» [1, с. 471–472].

Сцени насильства в Західній Україні, а надто під час організації колгоспів, неважко віднайти і в попередників Забужко. Наприклад, у романі Марії Матіос «Солодка Даруся» (згадаймо відповідний епізод за участю майора МДБ Дідушенка). Однак Забужко чи не вперше наголошує на тому, що звірства на щойно приєднаних до радянської імперії теренах нерідко взагалі нічим не були вмотивованими. Так було, зокрема, у перший прихід більшовиків у Галичину (вересень 1939 – червень 1941 років), коли вони трактували ці землі «як ворожу територію – і вивозили на Сибір цілі села в чім стоялося, без суда мордували людей на місці, піднімали на багнети, прив'язували до коней, розпорювали животи вагітним і гвалтували дівчат перед очима матерів» [1, с. 471]. Не надто церемонилися «визволителі» з галичанами і під час німецько-радянської війни. За найменшу підозру у зв'язках з УПА місцеве населення піддавали тортурам, котрим, ймовірно, позаздрили б і гестапівці. Автор, зокрема, описує як «советські партизани-«медведівці»» покарали вчительку-українку – «прив'язали за ноги до двох нахилених беріз, а тоді пустили...» [1, с. 203]. (Цікаво, що подібні сцени насильства радянська пропаганда зі знанням справи згодом стала активно приписувати «кривавим бандерівцям»). Неймовірні прояви жорстокості з боку представників радянської влади в романі О. Забужко навряд чи перебільшені. Варто пригадати хоча б сцену з документального фільму, що подається в книзі колишнього майора ГРУ В. Різуна (літературний псевдонім – Віктор Суворов) «Акваріум», як ГРУшники живцем спалюють у крематорії свого колегу-зрадника. А от у повоєнні часи, коли західноукраїнські терени бачилися кремлівським очільникам уже своїми, хати тут більше бездумно не спалювали. Тепер нова влада вимагала від місцевих жителів лояльності і податків. Як правило, непосильних – «по сім центнерів від гектара землі, хоч би та земля була й неорна, по чотириста літрів молока від кожної корови в хліві» [1, с. 471].

Торкається О. Забужко і злободення для її героїв суспільно-політичних проблем, у тому числі брудних технологій напередодні президентських виборів восени 2004 року. Невід'ємними їх складовими є продажність політиків найвищої ланки й безцеремонне втручання у виборчу кампанію політтехнологів з Російської Федерації, які через підставних осіб перекупують один з українських телеканалів і ладні платити Дарині по-справжньому великі кошти (двадцять п'ять тисяч доларів на місяць), аби, користуючись своєю популярністю телезірки, вона безсоромно зомбувала своїх довірливих шанувальників на користь їхнього кандидата. Досить показово, що в ролі змія-спускусника виступає Вадим – чоловік її загиблої подруги Влади Матусевич, який є народним депутатом України.

Паралельно з усіма цими перипетіями відбувається, по суті, детективне розслідування Дариною обставин загибелі Влади, а також загадкового зникнення колекції її картин.

Оповідь у романі почергово ведеться від трьох дійових осіб: журналістки Дарини Гошинської й торгівця антикваріатом Адріяна Ватаманюка (закоханої пари), а також вояка УПА

Адріяна Ортинського, який з'являється центральним персонажем твору у снах. Проте основна сюжетна лінія все ж таки вибудовується здебільшого за участю Дарини Гошинської – незаміжньої жінки бальзаківського віку (39 років), емансипованої інтелектуалки, що веде досить розкутий спосіб життя і своїм характером та поведінкою нагадує Оксану з «Польових досліджень...», а разом і саму авторку твору. Рецензенти звертають увагу на те, що образ Дарини значною мірою зітканий з образів інших героїнь О. Забужко, але й не тільки її. «Саме прізвище – алюзія на героїню «Блакитної троянди» Лесі Українки Любов Гошинську, хвору на спадкове божевілля (Дарина теж мала батька – пацієнта психіатрії, проте не лікувальної, а репресивної). Спадкове Даринине «божевілля» вигулькує у сцені вибору нового шляху і стає вдалим пуантом у довгій розмові перед її звільненням із телебачення. («Так і є – «сумасшедшая». Це в мене спадкове, ти не знав?»). Дариною звати героїню двох, далєбі, найвдаліших творів Забужко: оповідання «Сестро, сестро...» та повісти «Дівчатка». В кожному з них задано теми, тепер розгорнуті в «Музеї»: сімейної трагедії, спричиненої зіткненням із тоталітарною державою, та зради самого себе і почуття провини перед тими, хто загинув <...> У «Сестро, сестро...» виникає мотив снобачення, спілкування уві сні з мертвими і ненародженими <...> У «Дівчатках» апробовано тему жіночої дружби і жіночої зради» [2].

Наявні в романі й інші паралелі. Варто, зокрема, звернути увагу на взаємини Дарини з її судженням Адріяном Ватаманюком. Можна сказати, що це ідеальна пара. Така собі високоінтелектуальна нова порода українців, рафінованих аристократів. На кшталт тієї, що у «Польових дослідженнях...». Там викладачка університету й художник (Микола К.), а тут краща у своїй професії красуня-журналістка й імпозантний антиквар, випускник фізфаку. У їхніх відносинах цілковита гармонія. Вони ніколи не сваряться й називають одне одного здебільшого пестливими іменами («Лялюська», «Адюська»). Манера вживати пестливо-слащаві слівця перекочувала, ймовірно, з оповідання «Я, Мілена», де вперше з'являється образ успішної журналістки і телеведучої. До Дарини й Адріяна не пристає жодна похабщина (вони вище за все це), хоча у своїх інтелектуальних розмовах не цураються нецензурної лексики і не надто розбірливі у статевих стосунках (принаймні Дарина).

Персонажі роману різко діляться на позитивних і негативних (біле й чорне). Притому позитивних не так багато. Вірніше, крім головної героїні і її коханого, всі вони покійні (Влада Матусевич, Олена Довган, вояки УПА). Деяким винятком є хіба що юна студентка консерваторії Віроніка Бухалова, до якої в головної героїні (читай авторки) прокидається якесь тепле почуття, але не більше. Просто у Ніці, щільно опікуваній батьком, Дарина побачила свою тінь, двійника-навіпаки, антипода свого «вимушеного сирітства» [1, с. 754]. І це її розчулило. Своїх героїв-аристократів (живих) О. Забужко протиставляє іншим персонажам, котрі «не дотягують» до визначених автором високих стандартів. «Позитивний герой усе робить позитивно, хоча така сама поведінка у виконанні негативного героя неодмінно заслуговує на осуд. <...> Позитивна героїня і в тридцять вісім років хвалиться «класним пупком», тоді як негативна вже в «двадцять з хвостиком» мусить мати целюліт» [3]. Така ж категорична О. Забужко і в змалюванні образу Юлічки. Можна було б, напевно, з розумінням поставитися до того, що її бос ніяк не запам'ятає, звідки вона (з Мелітополя чи Маріуполя), яки це був пересічний, неперебтяжений розумовими здібностями торгаш.

В устах же рафінованого аристократа Адріяна Вагаманюка це звучить як натяк на меншовартість. Більше того, Юлічкіна розпуста безапеляційно засуджується, тоді як духовна аристократка Дарина Гошинська не тільки дозволяє собі подібні речі, а ще й відверто хизується своєю розкутістю. Їй «просто, по фіг», що вона «валялась під блищами гола, зі страпоном у руці, заляпана чужою спермою» [1, с. 630]. О. Забужко «не вважає за потрібне обґрунтовувати, чому так є, – вона просто нав’язе читачеві свою картину світу, карикатурно розділену на чорне та біле («ми, і є вони!»)» [3].

Досить цікавий образ полковника КДБ Павла Івановича Бухалова. Його прийомний батько – той самий капітан Бухалов, що керував військовою операцією зі знищення повстанської криївки восени 1947 року. Біологічною матір'ю Павла Бухалова була єврейка Леа Гольдман на псевдонім Рахеля, яка під час Другої світової війни двічі дивом врятувалася від неминучої смерті, однак змушена була покінчити життя самогубством (повісилася на власній косі) у львівській в'язниці на початку 1948 року після групового згвалтування чекістами.

Не такою вже безхмарною була й доля сина Леї Гольдман, попри те, що виховувався він у привілейованій чекістській родині. У свого прийомного батька бандерівський нащадок був ніби за штрафника. Цю свою родинну «провину» він з раннього дитинства мав спокутувати бездоганною поведінкою і самовідданим служінням комуністичній владі. І Павло у цілому справився зі своїм нелегким завданням (став «справжнім чекістом»), що було своєрідною помстою Бухалова-старшого його біологічним батькам – упівцям Адріану Ортинському й Леї Гольдман.

Образ Павла Бухалова – типовий образ радянського кадебіста, який згодом перейшов працювати в Службу безпеки України. За словами экс-директора архіву СБУ Володимира В'ятровича, «це збірний персонаж есбеушика кінця 90-х – початку 2000-х років». Цікаво, що сам В'ятрович «на роботі легко впізнавав кількох осіб, які сконцетровані в образі Бухалова» [4].

Водночас Бухалов до певної міри нагадує образ полковника КДБ Олега Барського – героя роману Едуарда Тополя «Русская дива», який теж був складовою системи (відзначався навіть антисемітизмом) і так само у зрілому віці несподівано дізнався про своє єврейське походження. Однак, на відміну від літературного попередника і свого названого батька, залізного чекіста, Бухалов-молодший, попри все, зумів зберегти в собі частинку людяності. Яскравим свідченням цього є те, що він, ризикуючи власною кар'єрою, врятував від неминучої в'язниці матір головної героїні Ольгу Гощинську, а отже, і її саму, тоді ще маленьку дівчинку, від нелегкої сирітської долі і ймовірного життя в дитбудинку.

Дарина, як уже йшлося вище, працює на телебаченні, де веде авторську програму під назвою «Діогенів ліхтар», котра користується у глядачів великою популярністю. Свою роботу вона намагається виконувати, дотримуючись високих стандартів журналістики, оскільки переконана, що «чесний журналіст продається один раз» [1, с. 620]. На тлі масової продажності представників мас-медіа це, звичайно ж, дорогого коштує. Головну свою журналістську, а точніше громадянську, місію героїня О. Забужко вбачає у тому, аби створити документальний фільм про молоду жінку Олену Довган (Гелю), що кілька років разом зі своїми товаришами з УПА самовіддано боролася за незалежну Українську державу, проте через зраду найближчої людини, свого коханого, у листопаді 1947 року, напередодні тридцятій річниці жовтневого перевороту, героїчно загинула у бою з заго-

ном МДБ. Хоча б ціною власного життя вона хотіла поквитатися із зрадником, який в іншому випадку міг би продовжувати свою чорну справу. Для Довганівни це була подвійна зрада. Вона «прийняла чужого за свого, а в любові не можна так помилятися, в любові це смертельно» [1, с. 638]. Дарина так і говорить, що її майбутній фільм про зраду. «Всяку. Батьківщини. Любови. Себе. Зраду – як дорогу, що веде до смерті». А «за кожную зраду хтось так чи інакше має заплатити, щоб виправити порушений нею в світі баланс сил» [1, с. 815].

Через багато десятиліть потому так же помилилась у виборі судженого і Даринина подруга Влада Матусевич і за цей свій необачливий вибір жорстоко поплатилась. Втім, Влада мусила нести свій хрест ще й за гріхи прашурів – діда й бабу, які «в тридцять третьому «на голоді працювали»» [1, с. 700], тобто брали участь у так званому розкуркуленні. А тому її загибель на місці масових поховань жертв Голодомору не була випадковою. Це була її Голгофа. Ця смерть єднає Владу з Оленою Довган. Адже обидві вони загинули через зраду близьких людей, і їхні смерті, як і смерть Спасителя, були платою за чужі гріхи, за зраду близької людини. Тож цілком виправдано, що у майбутньому фільмі «буде і Владина смерть також <...> І байдуже, що мужчина, через якого вона загинула, матиме в кадрі інше обличчя – те, крайнього справа на старій повстанській фотографії» [1, с. 631].

В Олені Довган Дарина на рівні інтуїції відчула споріднену душу, побачила своє alter ego (таким другим була для неї і Влада). Саме завдяки Довганівні вона познайомилася зі своєю другою половинкою – Адріаном Вагаманюком. Більше того, у фіналі, по суті, відбувається своєрідна реінкарнація. Дарина нібито має народити ненароджену дитину героїні свого майбутнього фільму. Таким чином, ланки ланцюга, що символізує зв'язок поколінь, з'єднуються.

Роман, звичайно ж, не позбавлений недоліків. Серед його найбільших хиб – перенасиченість еротичними сценами, іноді досить відвертими, притому не завжди виправданими розвитком сюжету, що, звичайно ж, не відповідає високій меті твору. Це, до речі, дало привід одному з рецензентів назвати «Музей…» «Дискурсом ненависти в оболонці порноглагоуру» (В. Костюк). Хоча подібна різка оцінка, судячи з усього, обумовлена не тільки змістом роману, а й політичною позицією О. Забужко між першим і другим турами президентської кампанії кінця 2009 – початку 2010 років, коли за сприяння Катерини і Віктора Ющенко публікувався її роман, а також не надто толерантними висловленнями на адресу колег за письменницьким цехом. Так само кидається в око невідворотна фатальність, на яку приречені герої твору. Як зауважує Є. Кононенко, «у «Музеї» все передбачувано: упівці – герої, кабедисти – негідники, олігархи – купують, журналісти, здебільшого, продаються, але головна героїня – непродажна, погані люди – погані коханці, хороші люди – хороші коханці, а борці за волю в химерний спосіб передають як не дітям, то онукам своє червоно-чорне знамено» [5]. Явно дисонують у романі й численні моралізаторські відступи, які інколи не тільки відволікають від основної лінії сюжету, а й відверто драгують.

Висновки. З огляду на масштабність, а також важливість порушених проблем твор О.Забужко «Музей покинутих секретів» у цілому має відіграти свою велику позитивну роль у справі виховання національної самосвідомості українців, а відтак, під цим кутом зору заслуговує на подальше, більш глибоке дослідження.

Література:

1. Забужко О. Музей покинутих секретів / О. Забужко. – 2-е вид., доп. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
2. Костюк В. Дискурс ненависті в оболонці порногламуру / В. Костюк // Критика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://krytyka.com/ua/articles/dyskurs-nenavysty-v-obolontsi-pornoglamuru>.
3. Вох О. «Музей покинутих секретів»: «дорослий» роман для підліткової нації / О. Вох // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sumno.com/literature-review/muzej-pokynutyh-sekretiv-doroslyj-roman-dlya-pidli>.
4. Екс-директор архіву СБУ Володимир В'ятрович: «Наливайченко зустрів мене: «Вітаю, тепер ти теж кагебіст!»» // Тексти. ORG. UA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://texty.org.ua/pg/article/solodko/read/24327/>
5. Jeksydyrektor_arkhivu_SBU_Volodymyr_Vjatrovych_Nalyvajchenko_zustriv.
6. Кононенко Є. Гей, хто в лісі, озовися, або Чи можна повіситися на косі? / Є. Кононенко // ЛітАкцент. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2010/04/22/hej-hto-v-lisi-ozovysja-abo-chy-mozhna-povisytsja-na-kosi>.

Новиков А. А. Роман Оксаны Забужко «Музей заброшенных секретов»: основные темы и образы

Аннотация. В статье освещаются основные проблемы, затронутые в романе Оксаны Забужко «Музей покинутых секретов», – коллективизации начала 30-х и конца 40-х годов XX в. и голодоморов, жертвенной борьбы УПА и связи поколений, предательства и ответственности за грехи своих прадедов, продажности политиков и журналистов, детально анализируются образы главных и второстепенных персонажей.

Ключевые слова: коллективизация, голодомор, большевистские репрессии, УПА, предательство, заброшенные секреты.

Novykov A. The novel «Museum of Abandoned Secrets» by Oksana Zabuzhko: major themes and characters

Summary. The article is devoted to the main problems which are raised in the novel «Museum of Abandoned Secrets» by Oksana Zabuzhko, such as collectivization and holodomor in the 30's and 40's of the XX century, sacrificial struggle of the UPA and connection between generations, betrayal and responsibility for the sins of their ancestors. There are analyzed the major and the secondary characters.

Key words: collectivization, holodomor, Bolshevik repressions, UPA, betrayal, abandoned secrets.